

Meedia ja demokraatia

Raivo Palmaru (RiTo 4), Akadeemia Nord professor

Demokraatia on võimatu vaba ajakirjanduseta. Nii kinnitavad meile meediateoreetikud, poliitikateadlased ja kommentaatorid. Kuid see konsensus tekitab otsekohe uusi küsimusi: millist vaba ajakirjandust demokraatia vajab ja miks ta seda vajab?

Neile küsimustele vastuste otsimine eeldab kõigepealt ekskurssi demokraatia teooriasse. See ei ole lihtne, sest isegi siis, kui piirduksime ainult kolme–nelja teooriaga (pluralism, demokraatlik eliiditeooria, uusparempoolsus), võtaks see enda alla kogu artikli mahu. Seepärast lähtume ühest nüüdisaja autoriteetsemast demokraatiakäsitusest, mis pärineb pluralist Robert A. Dahli sulest (Dahl 1991).

Umbes 5. sajandi I poolel eKr toimus Kreeka linnriikide poliitilises elus muutus, mille tähtsust võib võrrelda ratta leiutamise või Uue Maailma avastamisega. Esialgu Ateenas ja seejärel mitmes teises polises, mida seni olid juhtinud oligarhid või türannid, tekkis demokraatia. See kogemus sai eeskujuks kogu maailmale. Robert A. Dahl on nimetanud Kreekas 5. sajandil eKr toimunud pööret demokraatia esimeseks transformatsiooniks – demokraatia siirdeks ideest tegelikkusesse (Dahl 1991, 13).

Oluline seik: Vana–Kreeka demokraatia ideed ei ole kõnede või kirjutistena säilinud. Seetõttu me ei tea, kuidas demokraatia pooldajad oma aateid põhjendasid. Me tunneme neid käsitusi ainult demokraatia tollaste kriitikute – põhiliselt Platoni ja Aristotelese – vahendusel. Me ei tea ka, kuidas see süsteem tegelikult toimis, seetõttu võib meie kujutus Kreeka poliste demokraatiast olla idealiseeritud.

Too ideaalpilt eeldab, et kodanikkond oli väikesearvuline – see võimaldas rahvakoosolekutel osaleda. Kodanikeks olid ainult mehed, kes olid suutelised relva kandma. Säärane väikesearvuline kodanikkond oli homogeenne, tema liikmeil pidid olema sarnased huvid, kusjuures nende huvide skaala keskmes oli üldise hüve idee.

Kreeklaste eeskuju järgis Rooma, kus vabariik püsis tuhat aastat – ehkki see kasvas tohutu suureks nii territooriumilt kui ka kodanike arvult. Kodanik võis olla Roomast kui tahes kaugel, ainus talle avatud demokraatlik institutsioon oli Roomas toimuv rahvakoosolek, mis võttis vastu seadusi ja valis magistraadi. Demokraatia idee mõjutas ka renessansi aja Itaalia linnriikide valitsuskorraldust.

Kuni 18. sajandini usuti, et seadusandlik kogu peab koosnema kõigist kodanikest. Seetõttu pidas enamik uusaegseid demokraatiamudeleid silmas linnriiki või väikest riiki. Üks viimaseid ülemlaule seda tüüpi demokraatiale oli 1762. aastal ilmunud Jean–Jacques Rousseau "Ühiskondlikust lepingust". Selles on juttu väikese territooriumi ja rahvaarvuga riigist, mille rahvas on suveräänne ja langetab oma otsused assambleel (Rousseau 1998).

Samal ajal hakkasid kujunema rahvusriigid, mille elanike arv küündis mitme miljonini. Oli selge, et nii palju inimesi ei saa vahetult kokku tulla, seadusi anda ja end ise valitseda. Kas

see tähendas, et suurt riiki saab valitseda ainult ebademokraatlikult? Sugugi mitte, lahenduseks oli esinduse põhimõte, mille olid juba mitu sajandit varem kasutusele võtnud monarhistid. Demokraadid võtsid selle idee üle. Oma "Seaduse vaimus" (1748) kirjutas Charles de Secondat Montesquieu: kuna suures riigis ei saa inimesed koguneda seadusandvaks koguks, peavad nad valima endale esindajad (Montesquieu 1914). See muutis demokraatia võimalikuks ka rahvusriigis.

Dahl on nimetanud demokraatia siiret polisest rahvusriiki demokraatia teiseks transformatsiooniks (Dahl 1991, 2, 213jj). Sellel oli rida tagajärgi. Antiikdemokraatia kodanike koosolekuid hakkasid asendama esinduskogud. Esindamine kõrvaldas piirid demokraatia laienemise teelt. 1787. aastal nt oli USA 13 osariigis ligikaudu neli miljonit elanikku – selline riik oli Kreeka polisega võrreldes tõeline gigant. 1950. aastal muutus demokraatlikuks 350 miljoni elanikuga India.

Meie teema puhul on kõige olulisem see, et mida suurem on riik, seda heterogeensem on tema rahvas sotsiaalselt, etniliselt, uskumuste poolest jne. Klassikalises demokraatias oli kodanikkond homogeenne. Tolles mudelis peeti erihuvisid esindavaid kodanikuühendusi mittevajalikeks ja koguni kahjulikeks. Heterogeenset ühiskonda iseloomustab sotsiaalne ja organisatsiooniline pluralism ning säärases ühiskonnas killuneb üldine hüve isiklikeks ja grupihuvideks. Demokraatia on selles olukorras protsess, kus erinevate huvide mängus sünnib pidevalt kompromiss, mille tagajärjel toimub areng.

Demokraatia kriteeriumid

Nüüdismaailmas on demokraatia idee väljaspool vaidlust. Isegi diktaatorid nimetavad oma režiimi demokraatiaks ning ütlevad, et on saanud võimu ja valitsemise õiguse rahvalt ning põhjendavad oma tegevust rahva huvidega. Seejuures antakse sõnale "demokraatia" enamasti uus tähendus. Nii oli see nt endise idabloki riikides, mille nimetusedki on iseloomulikud: Mongoolia Rahvavabariik, Saksa Demokraatlik Vabariik jne. Teisalt on selge, et demokraatia põhimõtete formaalne kehtestamine iseenesest ei taga demokraatia tegelikku toimimist. Siit küsimus: millised on demokraatia tunnused? Robert Dahl on rõhutanud viit kriteeriumi (Dahl 1991, 108–118).

Efektiivne osalemine. Igal inimesel peab olema kaaskodanikega võrdne võimalus väljendada oma eelistusi. Muu hulgas peab tal olema võimalus esitada küsimusi probleemide kohta ja väljendada arvamust.

Võrdsus valimistel (võrdne hääleõigus otsustavas staadiumis). Kollektiivse otsuse langetamise otsustavas järgus peab igal kodanikul olema võimalus väljendada oma valikut. Tema häält tuleb arvestada võrdselt kõigi teistega. Olgu lisatud, et võrdne hääleõigus ei määra valimissüsteemi või hääle lugemise meetodit. Oluline on, et kõik hääled oleksid võrdse kaaluga.

Valgustatud arusaamine (enlightened understanding). Igal kodanikul peavad olema adekvaatsed võimalused jõuda otsustamiseks ette nähtud aja jooksul selgusele selles, milline valik teenib kõige paremini tema huve.

Agenda kontrollimine. Kodanikud võivad otsustada kõiki küsimusi, mis tunduvad neile tähtsad. Rahva suveräänsus tähendab seda, et rahval on viimane sõna. Tema otsustab, millised küsimused nõuavad deemose otsust ja millised ta delegeerib oma esindajatele.

Inklusioon. Siin on küsimus selles, kes on deemos. Inklusioon tähendab, et otsustamisõigus on ühiskonna kõigil täiskasvanud liikmeil, v.a lühiajaliselt riigis viibijad ja vaimuhaiged.

Dahli järgi (ib 221–222) tagavad nende kriteeriumide täitmise seitse institutsiooni (vt tabel).

Tabel. Demokraatia kriteeriumid ja institutsioonid

KRITEERIUM	INSTITUTSIOON
1. Võrdsus valimistel	1) valitud ametnikud
	2) vabad ja ausad valimised
	1) valitud ametnikud
	3) inklusiivne osalemine valimistel
2. Efektiivne osalemine	4) õigus taotleda ametit
	5) väljendusvabadus
	6) alternatiivne informatsioon
	7) ühinguvabadus ja autonoomia
	5) väljendusvabadus
3. Valgustatud arusaamine	6) alternatiivne informatsioon
	7) ühinguvabadus ja autonoomia
	1) valitud ametnikud
4. Agenda kontrollimine	2) vabad ja ausad valimised
	3) inklusiivne osalemine valimiste
	4) õigus taotleda ametit
	5) väljendusvabadus
	6) alternatiivne informatsioon 7) ühinguvabadus ja autonoomia
	3) inklusiivne osalemine valimistel

5. Inklusioon	4) õigus taotleda ametit 5) väljendusvabadus
	6) alternatiivne informatsioon
	7) ühinguvabadus ja autonoomia

ALLIKAS: Dahl 1991, 222.

Oluline on mõista, et täiuslikku demokraatlikku korda ei ole ega saa ilmselt kunagi olema. Dahl ise nimetas oma kriteeriume ideaalstandardiks. "Iga protsess, mis vastab perfektselt neile tingimustele, on perfektne demokraatia," kirjutas ta (*ib* 109). Samas, kui need viis kriteeriumit ei ole piisaval määral täidetud, ei saa kõnelda demokraatiast. Tabelist näeme, et viiest kriteeriumist neli on seotud väljendusvabaduse ja alternatiivse informatsiooni kättesaadavusega ehk teisisõnu meediaga.

Meedia on intermediaarne süsteem

Montesquieu' võimuteooria põhiteema oli vastuvõimu loomine valitsusvõimule, et hoida ära võimu kontsentratsiooni või kuritarvitamise negatiivseid tagajärgi. Lahendiks oli institutsionaalne pluralism.

Sama probleemiga tegeles Alexis de Tocqueville, kes oma Ameerika demokraatia uurimuses rõhutas sotsiaalse pluralismi vajadust (Tocqueville 1995, 116jj). Sellise pluralismi vormiks oli rahvaorganisatsioonide paljusus, mida Tocqueville pidas eriti tähtsateks. Ta märkis, et kodanike sõltumatute assotsiatsioonide kaudu moodustub aktiivne kodanikeühiskond, mis on vastukaaluks riigi domineerimisele ja võimu kuritarvitamisele (Tocqueville 1995, 119).

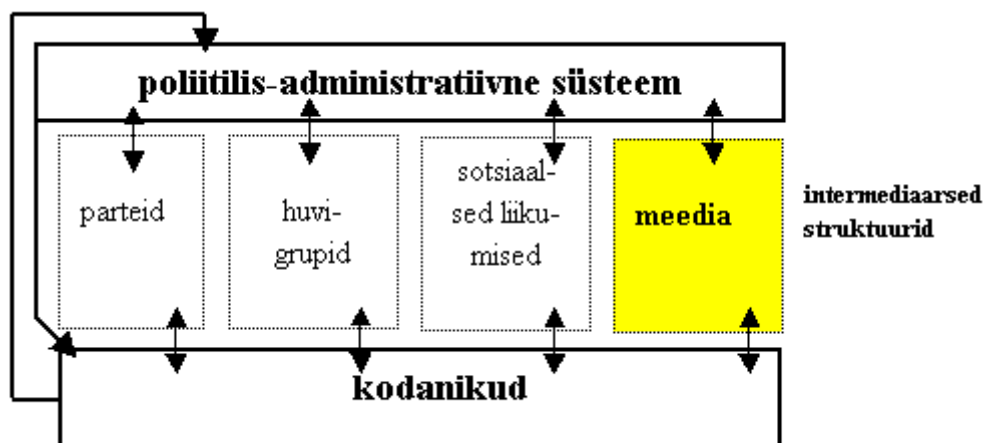
Idee järgi esindavad tsiviilühiskonna msg organisatsioonid oma liikmeid suhetes riigiga. Riik omakorda kontakteerub selliste organisatsioonidega oma püüdlustes kodanikega suhelda. Need sõltumatud assotsiatsioonid pakuvad kodanikele foorumit, kus ühiseid probleeme arutada, aitavad väljendada inimeste huve ja vajadusi ning on organiseeritud vastavalt sellele. Sääraste riigist sõltumatute organisatsioonide olemasolu on märk sellest, et inimestel on olemas põhilised demokraatlikud õigused ja riik ei saa asju nende eest otsustada.

Paraku ei ole traditsiooniline tsiviilühiskonna käsitlus rahuldav. Probleem on selles, et kõik need assotsiatsioonid ei ole vahendajad kodanike ja riigi vahel. Väga paljud neist (nt käsitööringid) on küll moodustatud ühise huvi alusel, kuid ei esita poliitilisele võimule nõudeid. On grupe, mille seos valitsusasutuste ja poliitiliste institutsioonidega on loomuldasu nõrk. Ka muutub gruppide asend politiseerituse skaalal sõltuvalt ajast ja olukorrast. Teatud oludes on ühised huvid tugevamad ja surve valitsusasutustele suurem, teistes oludes on need jälle väiksemad. Nt Eesti Muusikaakadeemia uue hoone ehitamise ajal oli muusikute huvigruppide press Riigikogule ja valitsusele märkimisväärne. Paine lödvenes

aga pärast muusikaakadeemia uue hoone valmimist 1999. aasta juunis. Selliseid näiteid võiks tuua palju.

Sestap võime väita, et vahendajaiks riigi ja kodanike vahel on ainult teatud grupid – huvigrupid. Need on rühmad, mida iseloomustavad ühine huvi, tegutsev organisatsioon, püüd mõjutada poliitilist võimu, sellised organisatsioonid ei ole riigivõimu asutused ega ka parteid (Palmaru 2000, 6–7). Neid tunnuseid silmas pidades võime huvigruppi määratleda kui tegutsevat valitsus- ja erakondadevälist organisatsiooni või indiviidide ühendust, mis ühistele huvidele tuginedes püüab mõjutada poliitilist võimu (*ib* 9).

Peale huvigruppide vahendavad kodanikke ja riiki ka erakonnad, sotsiaalsed liikumised ja meedia. Neid nelja võime määratleda kui erilist tüüpi sotsiaalsüsteemi. Sisuliselt on tegemist kommunikatsiooni- ja käitumissüsteemiga, mis asub kodanike igapäevase elu maailma ja poliitilis-administratiivse süsteemi vahel. Sellist sotsiaalsüsteemi võime nimetada intermediaarseks süsteemiks (joonis 1).

Joonis 1. Intermediaarne süsteem

See süsteem vahendab huve mõlemas suunas. Kusjuures huvide vahendamine tähendab siinkohal mitte ainult nende edasiandmist, vaid ka vormimist, üksteisega sidumist, artikuleerimist ja legitimeerimist. Oluline on rõhutada, et meedia erineb kvalitatiivselt teistest intermediaarsetest süsteemidest – erakondadest, huvirühmadest, sotsiaalsetest liikumistest. Kui need esindavad ja vahendavad ainult iseenda või oma klientide huve, siis meedia peaks olema resonantsipind ühiskonna erinevatele huvidele ja positsioonidele (Rucht 1998, 664).

Meedia funktsioonid demokraatias

Määratledes meediat intermediaarse süsteemina, tekib küsimus tema funktsioonist. Funktsiooni mõiste kuulub sotsiaalteadustes kesksete hulka. Esimesena võttis selle sõna kasutusele Gottfried Wilhelm Leibniz, kes määratles funktsiooni kui ülesannet või teenust, mida mingi süsteem (mehhanism) täidab või osutab (Merten 1999, 90). Sotsioloog Robert K. Merton on funktsiooni sünonüümidenäna nimetanud *tagajärge, eesmärki, sihti* ja *motiivi* (Merton 1967, 123). Olgu lisatud, et erinevad

teadusharud mõistavad funktsiooni erinevalt. Matemaatikas nt tähendab funktsioon ühe muutuja seost teisega ($y = f(x)$). Tehnikas ja sotsiaalteadustes peetakse funktsioonist kõneldes silmas mingi saavutuse esilekutsumist kindlas dimensioonis. Nt on seaduse funktsioon võimaldada ühiskonna liikmete korrastatud kooselu, kruvi funktsioon on detaili kinnitamine jne.

Funktsioon ja ka struktuur on seotud suhtega – nad viitavad millelegi. Ent kui struktuur on valdavalt staatiline, siis funktsioon on muutuv. Merton käsitas funktsiooni objektiivse tagajärjena: "Funktsioonid on sellised vaadeldavad tagajärjed, mis soodustavad süsteemi kohanemist" (Merton 1967, 140). Ta tõi käibele sotsiaalteaduses olulised manifesteeritud ja latentsete funktsioonide mõisted, ning eristas funktsioonide kõrval ka düsfunktsioone – sündmuse, tegevuse või nähtuse soovimatuid tagajärgi. Mertoni käsitust on täpsustanud Talcott Parsons (1959). Tema kasutas mõistet "funktsioon" süsteemi eesmärkide tähenduses ning eristas oma AGIL-skeemis süsteemi nelja eesmärgi: adaptatsioon, eesmärgi saavutamine, integratsioon ja süsteemi struktuuri säilitamine (Parsons 1959,7).

Küsimus mingi nähtuse või käitumisviisi funktsioonist tekib siis, kui meid huvitab nende mõtte ja eesmärk. Nt informaalsete kommunikatsioonide ühte liiki – kuulujuttu – uurides märkame peagi, et selle tõele vastavus on väike. Siit võime järeldada, et kuulujutte tuleks ignoreerida. Funktsionaalses perspektiivis selgub aga, et kuulujuttud kustumavad infonälgade. Need tekivad seal, kus muud infoallikad puuduvad – nt tsensuuri tõttu või sellepärast, et situatsioon muutub kiiresti ja "regulaarsed" infoallikad "ei jõua järele". Selles olukorras on kuulujutt info aseaine, mis pakub teavet mingi sündmuse *locus'*e ja *situatio* kohta. Seejuures ei ole esmatähtis, kas info on tõene, kas kuulujutt situatsiooni tegelikult defineerib.

Milliseid teenuseid pakuvad kommunikatsioon ja meedia? Münsteri ülikooli professori Klaus Merteni järgi (1985, 1996) on kommunikatsioonisüsteem ühiskonna osasüsteem, mis tagab integratsiooni teiste osasüsteemide vahel. Kommunikatsioonisüsteemi ülesanne on osutada infoteenuseid, et tagada ühiskonna terviklus (Merten 1996, 82–83).

Seejuures toimub huvitav areng: osasüsteemideks jagunev ühiskond peab üheaegselt ehitama osasüsteemide vahele üha suureneva hulga integratsioonisidemeid. Vajalike sidemete arvu väljendab valem

$$s = \frac{n(n-1)}{2},$$

kus s on integratsioonisidemete ja n osasüsteemide arv (Merten 1996, 83). Nt kui osasüsteeme on kolm (poliitika, religioon, majandus), on suhtesidemeid kolm; kui osasüsteeme on neli (poliitika, religioon, majandus, kultuur), on suhtesidemeid kuus; kuue osasüsteemi puhul on aga suhtesidemeid juba 15 jne. Teisisõnu: kommunikatsioonisüsteem kui ühendav osasüsteem kasvab märgatavalt kiiremini kui kõik teised ühiskonna osasüsteemid. Seetõttu on ta muutunud ka tähtsamaks kui kõik teised: pole müüki ilma reklaamita, sporti televisioonita, avalikku usaldust suhtekorralduseta jne.

Meedia on nüüdisaegses ühiskonnas info paljundaja ja infopakumise kiirendaja, ning sellisena on ta võti osaleva ja end valitseva kodanikkonna juurde. Teiseks on meedia kriitik: sõltumatu instantsina valvab ja uurib ta võimalolijate tegevust. Ning kolmandaks on ta foorum – meedia pakub avalikkust eri nägemusi omavatele aktööridele.

USA õigusteadlane Edwin Baker on märkinud, et liberaal-pluralistlik demokraatiamudel põhineb ootusel, et erinevaid huve esindavate gruppide surve all sünnib ühiskonnas pidevalt uus kokkulepe, mille tulemusena toimub areng. Selles protsessis täidab meedia Bakeri järgi ülesandeid. Ta peab pidevalt pakuma inimestele ja organiseeritud gruppidele informatsiooni, mis näitab, kus nende huvid on kaalul. Demokraatlik meedia mobiliseerib inimesi osalema ja laseb neil esindada nende erinevaid huve. Selleks, et pluralistlik demokraatia toimiks, peab meedia edastama adekvaatselt gruppide nõudmisi. Ta peab olema praktiline kanal kodanike ja poliitikategijate vahel, mis hoiab poliitikut kursis inimeste nõudmiste sisu ja tugevusega (Baker 1998, 337–338).

Meedia vahendab infot mitmesugustes vormides. Demokraatia kontekstis on neist olulised kaks: uudis ja arvamus. Uudis vastab peaaegu ideaalselt kommunikatsiooni informatsioonifunktsioonile. Siin kirjutaja meelest parima uudise määratluse on andnud saksa publitsistikateadlane Emil Dovifat, kes juba aastaid tagasi kirjutas, et uudised on "teatud uue, üksikisiku või ühiskonna olulusvõitluses ette tuleva tõsiasja kohta" (Dovifat 1961, 54). See määratlus on üllatavalt täpne. Antropoloogiliselt on informatsioon individile indikaator, mis annab märku uuest, tema elukeskkonnas toimunud muutusest. See võimaldab individil tegelikkusega optimaalselt kohaneda. Seetõttu on uudise puhul olulised sõnumi aktuaalsus ja tõesus – nii üksikisikud kui ka ühiskond vajavad oma eluvõitluses tõsiolulist infot nende ümber toimuva kohta.

Siin on nüüdisaegse meedia suur probleem: meedia arenedes suurenevad nii info maht kui ka selle leviku kiirus, kuid mitte usaldusvärsus. Meedia ei suuda viimast oma organisatsiooni (Max Weberi mõttes) kaudu tagada. Massikommunikatsioon ei ole pelgalt infovahendus, meedia *in toto* on omandanud asendaja ehk inimestele tegelikkusest kujutluse pakkuja funktsiooni. Seejuures on asendamine nii täielik, et tihtilugu peetakse tegelikult mitte seda, mis on tõsi, vaid seda, mida meediad tegelikkusena kujutavad. 1999. aasta Riigikogu valimiste eel kajastas nt tervelt 60% Eesti seitsmes suuremas ajalehes edastatud poliitilisest infost pseudosündmuseid (Palmaru 2001, 149). Selles seoses on Niklas Luhmann eristanud esmast ja teisest reaalsust – viimane on meediareaalsus, mis on konstrueeritud oma seaduste järgi (Luhmann 1996, 12–15).

Info teine oluline vorm on arvamus, mis erinevalt uudisest ei ole ilmtingimata seotud tõega – tema puhul on oluline väärtustamine. Arvamust võib defineerida kui väärtustavat infot põhi- (objektiivse) teabe kohta (Merten 1996, 88) Retsipiendi positsioonilt oleks ehk õigem määratleda arvamust kui informatsiooni põhiinformatsiooni väärtustamise võimaluste kohta. Selline teenus on abiks eeskätt seal, kus uudiste kaudu leviv põhiinfo on keerukas. Selles olukorras lihtsustab erinevate väärtustamise võimaluste pakumine arvamuste kujunemist ja aitab kaasa kokkulepete sünnile.

Peale selle on meedial muid ülesandeid. Ta sobitab ühiskonna eri osad üksteisega, kannab sotsiaalset pärandit ühelt põlvkonnalt teisele ja peab üleval sotsiaalseid norme. Saksa kommunikatsiooniteadlane Heinz Pürer on nimetanud meedia järgmisi funktsioone ehk avalikke ülesandeid (Pürer 1990, 66):

- Avalikkuse loomine. Meedia peab muutma ühiskondlikud huvid ja poliitilised otsused transparentseks, võimaldades seeläbi kujuneda avalikul arvamusel.
- Kriitika ja kontroll. Sõltumatuna riigist on ajakirjandusväljaanded olulised kriitilised institutsioonid, mis kontrollivad võimuasutuste tegevust.
- Integratsioon ja sotsialiseerimine. Meediad peegeldavad ühiskonna norme, väärtushoiakuid ja käitumisviise, aidates sel moel inimestel sotsiaalsesse keskkonda lülituda.
- Kultuur ja haridus. Meediad aitavad vahendada kunsti ja kultuuri.
- Meelelahutus. Meediat kasutatakse lõdvestuseks ja loomingulise vaba aja veetmise vahendina. Meelelahutus on paljudele inimestele meedia kasutamise tähtsaim motiiv.

Niisiis eeldab demokraatia sellist meediasüsteemi, mis pakub kodanikele laias spektris informatsiooni ja arvamusi olulistel teemadel ning peegeldab ühiskonnas leiduvaid erisusi. See võimaldab inimestel vabalt ja sõltumatult kujundada oma seisukoht ühiskonnaga seotud küsimustes ning osaleda demokraatia protsessis.

Majanduslik ja publitsistlik konkurents

Arvamuse vaba kujunemise põhilise ohustajana on enamasti nähtud riiki. Seetõttu on tsensuur kõikides demokraatlikes riikides keelatud (ka Eesti põhiseaduse § 45 teeb seda otsesõnu). Sõna "vaba" tähendab ka meedia sõltumatust mõnest erakonnast või huvigrupist. Kuid on veel üks oluline tegur: nüüdisajal peetakse meediakorporatsioone sõnavabadusele ja demokraatiale kohati suuremaks ohuks kui riigivõimu. Seetõttu on nii Euroopa Parlament, Euroopa Komisjon kui ka UNESCO rõhutanud riigi kohustust luua tingimused, mis tagavad sõnavabaduse.

Eestis on toimunud meediaomandi kiire kontsentratsioon, mis väljendub meediaettevõtete koondumisena üksikute korporatsioonide kätte. Praegu on Eesti trükimeedia turg jagatud põhiliselt AS Eesti Meedia ja AS Ekspress Grupi vahel. Suundumus üksikute meediaettevõtete domineerimisele turul on omane paljudele riikidele, ja see tendents tugevneb veelgi. Sellel näib olevat kolm põhjust: (1) ettevõtjate tavalised motiivid laieneda, (2) neid võimendavad meediaspetsiifilised tegurid (nt meedia kõrged ja pidevalt suurenevad püsikulud) ning (3) tõsiasi, et tihe koostöö meediaettevõtete vahel on tulevasel multimeediaturul möödapääsmatu.

Oluline on mõista, et meedia ja demokraatia suhete perspektiivis ei ole probleemiks kontsentratsioon ise, vaid publitsistliku konkurentsi kadumine kontsentratsiooni tagajärjel. Euroopa juhtiv meediaõiguse asjatundja Peter J. Humphreys on märkinud: "Üks põhilisi väljakutseid tulevikus on hoida meedia jätkuva majandusliku kontsentratsiooni surve all mitmekesine ja pluralistlik" (Humphreys 1996, 309). Majandusliku ja publitsistliku konkurentsi eristamise kontsepti arendas välja Saksamaa konstitutsioonikohus (Torokoff

2001, 363). Juba oma 1966. aasta otsuses, mis puudutas ajakirjanduse horisontaalset ühinemist, eristas kohus vaimset ja majanduslikku konkurentsi. Lõplikult arendas kohus teooria välja otsustega lubada eraringhäälingul tegutseda. Kirjeldades konkrentsisuhet era- ja avaliku ringhäälingu vahel kasutas kohus ainult publitsistliku konkrentsi mõistet. Põhiargument eraringhäälingu lubamise kasuks oli see, et era- ja avalik-õigusliku ringhäälingu kõrvuti tegutsemine stimuleerib sisulise pakkumise kasvu ja soodustab mitmekesiste arvamuste levitamist. Seejuures nimetas kohus publitsistlikku konkrentsi sõnavabaduse toiduks (*ib* 363).

Publitsistliku ja majandusliku konkrentsi eristamise idee on leidnud laialdast tunnustust nii Euroopas kui ka USA-s. Selle loogika järgi ei taga meedia allutamine vaba turumajanduse reeglitele veel meedia vabadust ja seda, et ta täidab oma funktsioone. Liberaalne turumajandus võib tähendada üksnes majanduslikku vabadust, mitte aga tingimata sõnavabadust (*ib* 363). Sõnavabaduse kõige laiemas tähenduses garanteerib publitsistlik konkrents. Majanduslik konkrents on üksnes vajalik abivahend publitsistliku konkrentsi kindlustamiseks. Just publitsistliku konkrentsi puudumises peitub oht kajastada kõike sama vaatenurga alt, seega oht informatsiooni ja arvamuste mitmekülsusele.

Sisemise ja välise pluralismi mudel

Saksa kommunikatsiooniteadlane Wolfgang Donsbach (1993, 395) on eristanud meedia sisemise ja välise pluralismi mudelit. Esimest nimetas ta ka neutraliteedi (*Neutralitätsmodell*) ja teist advokaadi mudeliks (*Anwaltsmodell*). Sisemise pluralismi või neutraliteedi mudelis püüab iga üksik väljaanne kajastada võimalikult kõiki ühiskondlikult, majanduslikult või poliitiliselt olulisi vaatepunkte. Sel puhul on tegu erakondadest sõltumatute väljaannetega. Nende poliitiline positsioon kas puudub üldse (välja arvatud küsimustes, mis moodustavad ühiskonna põhikonsensuse) või ei ole identne ühegi erakonna positsiooniga. Valimiste puhul on sellised väljaanded "hääletoruks kõigile". Selliseid meediaid võib nimetada ka foorumimeediateks.

Teine pluralismi mudel lähtub Donsbachi sõnul (1993, 396) sellest, et iga üksik meedium valgustab tegelikkust vastavalt oma poliitilisele ja maailmavaatelisele positsioonile. Selline väljaanne näeb end kindlate elanikegruppide advokaadina ja püüab väljendada nende huve. Seejuures on väljaande positsioon sisuliselt info selekteerimise kriteerium – infovoolust valitakse välja ja edastatakse ainult see, mis vastab meediumi enda positsioonile. Seega puudub pluralism säärase väljaande sees. Paljusus tekib alles lehekioski juures, kust võib osta erineva suunitlusega väljaandeid.

Mõlemad mudelid on demokraatia nõuete vaatevinklist legitiimsed. Siiski on sisemise pluralismi mudelil olulisi eeliseid. Esiteks ammutab ainult väike osa kodanikest regulaarselt talle vajalikku poliitilist informatsiooni erinevaist allikaist. Takistuseks on siin kas huvi, raha või aja puudus. Sisemise pluralismi puhul saab inimene ühte väljaannet jälgides ülevaate erinevatest seisukohtadest ja on võimeline kujundama oma arvamuse.

Teiseks lihtsustab sisemise pluralismi mudel kommunikatsiooni kodanike vahel, välise pluralismi mudel raskendab seda. Kui iga retsipient kasutab põhiliselt või ainult oma

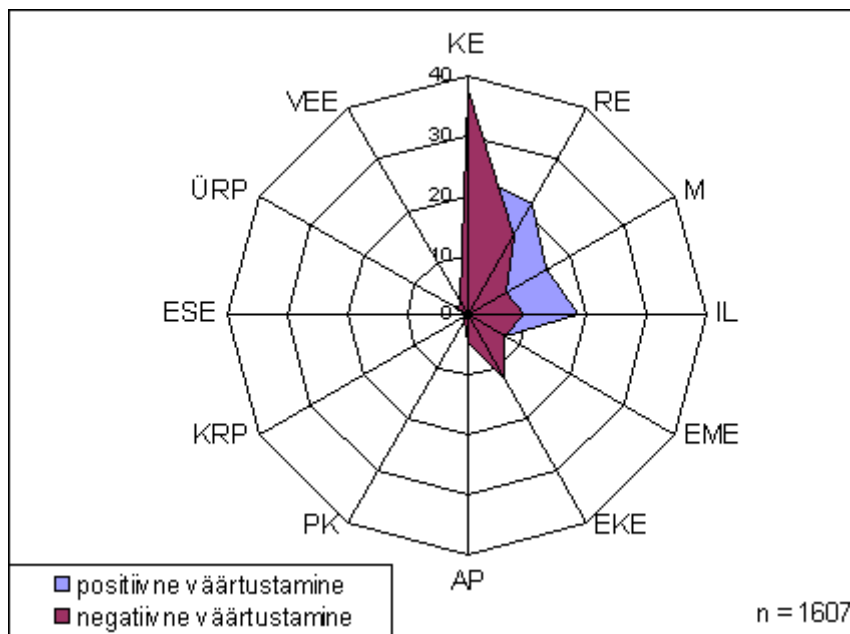
poliitilise suhtegrupi meediumit, põrkuvad erinevad poliitilised ja maailmavaatelised kujutlused teravalt kokku. Tulemuseks on politiseerumine ja ühiskonna killustumine.

Kolmandaks ei toimi välise pluralismi ehk advokaadi mudel väikeses riigis, kus meediaturg ja koos sellega ka väljaannete arv on väike. Selles olukorras ei teki pluralismi ka "kioski juures". Säärase pluralismi võimalusi ahendab veelgi kõrge meediakontsentratsiooni aste sellel turul. Eesti kuulub just selliste riikide hulka.

Olukord Eestis

Ja lõpuks: milline on olukord Eestis? Ehkki meediumide uurimine on Eestis jäänud meedia arengust kaugemale maha, on siiski piisavalt andmeid ajakirjanduse kallutatuse kohta.

Ülevaate Eesti seitsme suurema ajalehe eelistustest annab nt radardiagramm, mis kujutab 1999. aasta Riigikogu valimistel osalenud erakondadele üheksa valimiseelse nädala jooksul (4.01.–6.03.1999) antud hinnanguid (Palmaru 2001, 104). Arvestatud on ainult uudistes ja arvamustes leidunud positiivseid ja negatiivseid väärtustamisi. Diagrammi keskpunkt on null ning selle koordinaatteljed kujutavad igale erakonnale antud positiivsete ja negatiivsete hinnangute osakaalu protsentides kõigi vastavate väärtustamiste hulgas (joonis 2). Lühendid tähistavad valimistel osalenud erakondi: RE – Reformierakond, KE – Keskerakond, M – Mõõdukad, IL – Isamaaliit, EME – Eesti Maarahva Erakond, EKE – Eesti Koonderakond, VEE – Vene Erakond Eestis, ÜRP – Eestimaa Ühendatud Rahvapartei, PK – Põllumeeste Kogu, KRP – Eesti Kristlik Rahvapartei, AP – Arengupartei ja ESE – Eesti Sinine Erakond.

Joonis 2. Erakondade väärtustamine seitsmes suuremas ajalehes

Diagrammilt näeme, et avalikustatud arvamuses puudutasid negatiivsed hinnangud valimiste eel esmajoones Keskerakonda, valdavalt negatiivselt väärtustati ka Koonderakonda.

Positiivsed hinnangud soosisid peaaugjalikult kolmikliidu erakondi – Reformierakonda, Isamaaliitu ja Mõõdukaid. Selle pildi puhul on raske rääkida pluralismist.

Sama järeldust toetab mitu üliõpilastööd. Tartu Ülikooli ajakirjandustudeng Ede Schank tões oma uurimuses "1999. aasta parlamendivalimiste tulemuste kajastamine pressis ajalehtede Postimees ja Eesti Päevaleht põhjal", et mõlemad lehed olid selgelt kallutatud (Schank 1999, 19).

Aasta hiljem märkis Urmet Kook oma bakalaureusetöös: "Valimiseelse (1997. aasta oktoobrist 1999. aasta märtsini) ja valimisjärgse (1999. aasta märtsist 1999. aasta oktoobrini) perioodi võrdlemisel selgub, et nii Eesti Päevaleht kui ka Postimees kajastasid valimiste eel kolmikliidu erakondadesse (Isamaaliit, Mõõdukad, Reformierakond) kuuluvaid poliitikuid märksa positiivsemas valguses kui ülejäänuid." (Kook 2000, 53).

Nende ja arvukate muude faktide põhjal võime järeldada, et Eesti ei vasta Robert Dahli esitatud demokraatia kriteeriumidele. Siin ei toimi avalikkuse liberaalne mudel. Järelikult vajab publitsistlik konkurents õigusriigi institutsioonide tuge ja garantiid.

Kasutatud kirjandus

Baker, E. (1998). The Media that Citizens Need. – University of Pennsylvania Law Review, December, Vol 147, 317–409.

Dahl, R. A. (1991). Democracy and its Critics. New Dehli: Orient Longman.

Donsbach, W. (1993). Inhalte, Nutzung und Wirkung politischer Kommunikation. – Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft 22, 389–407.

Dovifat, E. (1961). Zeitungslehre. Bd. 1. Berlin: Göschen.

Humphreys, P. J. (1996). Mass Media and Media Policy in Western Europe. Manchester: Manchester University Press.

Kook, U. (2000). Arvamusliidrite retseptioon Eesti Päevalehes ja Postimehes. Bakalaureusetöö. Tartu (käsikiri Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonna ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakonnas).

Luhmann, N. (1996). Die Realität der Massenmedien. 2., erweiterte Auflage. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Merten, K. (1985). Gesellschaftliche Differenzierung und gesellschaftliche Integration: Zur Struktur und Funktion kommunikativer Evolution. – Gleichheit oder Ungleichheit durch Massenmedien? Hrgb. U. Saxer. München: Verlag Ölschläger, 49–60.

Merten, K. (1996). Chancen und Risiken der Informationsgesellschaft. – Deutschlands Weg in die Informationsgesellschaft. Hrgb. J. Tauss, J. Kollbeck, J. Mönikes. Baden–Baden, 82–95.

Merten, K. (1999). Einführung in die Kommunikationswissenschaft. Bd. 1/1: Grundlagen der Kommunikationswissenschaft. Münster: LIT.

Merton, R. K. (1967). Funktionale Analyse. – H. Hartmann (Hrsg.). Moderne amerikanische Soziologie. Stuttgart: Enke, 119–152.

Montesquieu, Charles de Secondat, Baron de (1914). The Spirit Of Laws. <http://www.constitution.org/cm/sol.htm> – 17.10.2001.

Palmaru, R. (2000). Huvigrupid Eesti muutuval poliitikamaastikul I. Akadeemia Nord Toimetised, vihik 7. Tallinn.

Palmaru, R. (2001). Meedia võim ja demokraatia: Eesti kogemus. Valimiskommunikatsiooni ja ajakirjanike rollikäsituse empiiriline uuring. Tallinn: Akadeemia Nord.

Parsons, T. (1959). General Theory in Sociology. – R. K. Merton et al (eds). Sociology Today. 1. New York: Harper, 3–38.

Pürer, H. (1990). Einführung in die Publizistikwissenschaft. Systematik, Fragestellungen, Theorieansätze, Forschungstechniken. 4., überarbeitete Auflage. München: Ölschläger.

Rousseau, J.-J. (1998). Ühiskondlikust lepingust, ehk, Riigiõiguse põhiprintsiibid. Tallinn: Varrak.

Rucht, D. (1998). Intermediäres System. – Politische Kommunikation in der demokratischen Gesellschaft. Hrgb. O. Jarren, U. Sarcinelli, U. Saxer. Opladen: Westdeutscher Verlag, 664–665.

Schank, E. (1999). 1999. aasta parlamendivalimiste tulemuste kajastamine pressis ajalehtede Postimees ja Eesti Päevaleht põhjal. Seminaritöö. Tartu (käsikiri Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonna ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakonnas).

Tocqueville, A. de (1995). Tähelepanekuid Ameerika demokraatiast. Tallinn: Hortus Litterarum.

Torokoff, K.-J. (2001). Meediakontsentratsioon demokraatlikus ühiskonnas ja selle õiguslik regulatsioon. – Juridica, nr 6, 359–367.